TALABALARNING IQTISODIY TERMINLARDAN FOYDALANISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK TAMOYILLARI

Narbayeva Malohat
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti

DOI: ***https://doi.org/10.5281/zenodo.23943027***

Annotatsiya: *Ushbu tezisda oliy ta’lim talabalarining iqtisodiy terminlardan kasbiy muloqotda foydalanish kompetensiyasini rivojlantirishning didaktik tamoyillari nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot terminshunoslik, leksik kompetensiya, maxsus maqsadlarga yo‘naltirilgan til ta’limi va kommunikativ yondashuvga oid ilmiy manbalar tahliliga asoslanadi. Natijada ilmiylik, tizimlilik, kontekstual o‘qitish, kasbiy yo‘naltirilganlik, faol muloqot, differensiallashtirish va refleksiv baholash tamoyillarining o‘zaro bog‘liqligi asoslanadi. Iqtisodiy axborotni tushunishdan uni asosli muzokara va taqdimotlarda qo‘llashgacha bo‘lgan metodik ketma-ketlik tavsiya etiladi. Keltirilgan xulosalar nazariy xarakterga ega bo‘lib, ularning samaradorligi keyingi pedagogik tajribalarda tekshirilishi lozim.*

Kalit so‘zlar: *iqtisodiy terminologiya, didaktik tamoyillar, kasbiy kommunikatsiya, terminologik kompetensiya, kontekstual ta’lim, lingvodidaktika, baholash.*

Abstract: *This thesis provides a theoretical analysis of the didactic principles for developing higher education students’ competence in using economic terminology in professional communication. The study is based on an analysis of scholarly sources related to terminology studies, lexical competence, English for Specific Purposes (ESP), and the communicative approach. The findings substantiate the interrelationship between the principles of scientific validity, systematicity, contextual learning, professional orientation, active communication, differentiation, and reflective assessment. A methodological sequence is proposed,*

progressing from understanding economic information to applying economic terminology in well-grounded negotiations and presentations. The conclusions are theoretical in nature, and the effectiveness of the proposed approach requires further verification through pedagogical experiments.

Keywords: *economic terminology, didactic principles, professional communication, terminological competence, contextual learning, linguodidactics, assessment.*

Iqtisodiy faoliyatga oid ma’lumotlarning murakkablashuvi oliy ta’lim bitiruvchilaridan terminlarni bilish bilan birga ularning mazmunini aniq sharhlashni talab etadi. Talaba “likvidlik”, “rentabellik” yoki “inflyatsiya” tushunchasini yoddan ta’riflashi mumkin, biroq iqtisodiy vaziyatni muhokama qilishda mazkur birliklardan noo‘rin foydalanishi ehtimoli saqlanadi. Shuning uchun terminlarni o‘qitish lug‘aviy bilim berish bilan cheklanmasdan, tushunchalarni solishtirish, dalillash va muayyan auditoriyaga mos ifodalash jarayoniga aylanishi zarur.

Kabre [1] terminologiyani maxsus bilim hamda ixtisoslashgan kommunikatsiya bilan bog‘liq hodisa sifatida izohlaydi. Neyshn [2] leksik birlikni bilish uning shakli, ma’nosi va qo‘llanishiga doir bir nechta jihatni qamrab olishini ko‘rsatadi. Ushbu qarashlar iqtisodiy terminlardan foydalanish kompetensiyasini bilim, amaliy harakat va nutqiy moslashuv birligi sifatida o‘rganish zaruratini belgilaydi. Tadqiqotning maqsadi shu kompetensiyani rivojlantiruvchi didaktik tamoyillarni aniqlash va ularning ta’lim jarayonidagi o‘zaro aloqasini asoslashdan iborat.

Tadqiqot nazariy-tahliliy yondashuv asosida olib borildi. Terminologiya, kasbiy til o‘qitish, kommunikativ kompetensiya va natijaga yo‘naltirilgan ta’lim bo‘yicha fundamental manbalar maqsadli tanlandi. Ularning konsepsiyalari taqqoslash, mazmuniy tahlil, umumlashtirish hamda didaktik modellashtirish usullari orqali o‘rganildi. Tahlilda terminning ilmiy aniqligi, kommunikativ

vazifadagi funksiyasi, mashg‘ulotning kasbiy mazmuni va baholash mezonlari asosiy kategoriyalar sifatida belgilandi.

Tadqiqot doirasida talabalar ishtirokidagi tajriba-sinov o‘tkazilmadi, shuning uchun keltiriladigan natijalar statistik samaradorlik ko‘rsatkichlari emas. Tavsiya etilayotgan metodik yechimlar nazariy asoslangan bo‘lib, ularni amalda tekshirish uchun alohida tadqiqot loyihasi talab qilinadi.

Manbalar tahlili iqtisodiy terminlarni o‘zlashtirishda ilmiylik tamoyili boshlang‘ich mezon ekanini ko‘rsatdi. O‘qituvchi tushunchaning lug‘aviy tarjimasini emas, uning iqtisodiy mohiyatini, chegaralarini va yaqin kategoriyalardan farqini tushuntirishi muhim. Masalan, “daromad” bilan “foyda” yoki “narxlar o‘sishi” bilan “inflyatsiya” tushunchalarini bir xil ma’noda qo‘llash noto‘g‘ri iqtisodiy xulosa chiqarishga olib kelishi mumkin. Shuning uchun termin mazmuni ishonchli manbalar, sohaviy kontekst va aniq misollar yordamida ochib berilishi kerak.

Tizimlilik va izchillik tamoyili terminlarni tasodifiy ro‘yxat sifatida emas, tushunchalar o‘rtasidagi mantiqiy munosabatlar orqali o‘qitishni nazarda tutadi. Talabalar avval talab, taklif va bozor narxi kabi asosiy tushunchalarni o‘rganib, keyinchalik muvozanat, elastiklik va bozor tavakkalchiligi haqidagi fikrlarini shakllantirishi mumkin. Shu tariqa yangi birliklar oldingi bilimlarga tayanadi va terminologik tarmoq izchil kengayadi.

Kontekstual yondashuv terminning ma’nosi va qo‘llanish sharoitini birlashtiradi. “Investitsiya” atamasi nazariy ta’rifda, korxona hisobotida va mijoz bilan suhbatda turlicha nutqiy vazifani bajaradi. Autentik iqtisodiy matnlarni o‘qish, grafiklarni sharhlash hamda qisqa moliyaviy axborot tayyorlash termin tanlashning maqsad va auditoriyaga bog‘liqligini anglashga yordam beradi. Basturkmen [4] ta’kidlagan kasbiy ehtiyojlarga mos o‘qitish g‘oyasi bunday mashg‘ulotlarni loyihalash uchun nazariy asos yaratadi.

Kommunikativ faollik tamoyili talabaning tayyor ta’rifni takrorlashidan mustaqil fikr ifodalashiga o‘tishni ko‘zda tutadi. Kanale va Sveyn [3] kommunikativ kompetensiyaning grammatik, sotsiolingvistik va strategik tomonlarini ajratib ko‘rsatgan. Iqtisodiy terminlarni o‘qitishda ushbu jihatlar vaziyatli munozara, rolli muzokara va tahliliy taqdimot orqali bog‘lanishi mumkin. Masalan, guruhlar kredit ajratish bo‘yicha shartli qaror qabul qilayotganda foiz stavkasi, to‘lov qobiliyati va xavf darajasi tushunchalarini dalil sifatida qo‘llaydi.

Fanlararo integratsiya tamoyili til o‘qituvchisi bilan iqtisodiyot fanlari mutaxassisi hamkorligini talab qiladi. Masalan, “chegaraviy xarajat” tushunchasini o‘zlashtirishda avval uning mazmuni va grafik ifodasi aniqlashtiriladi, so‘ng talaba ishlab chiqarish hajmi o‘zgarishini yozma yoki og‘zaki sharhlaydi. Bunday yondashuv iqtisodiy nazariyani nutqiy faoliyatdan ajratmaydi. Terminlarning o‘zbekcha va inglizcha shakllarini qiyoslashda so‘zma-so‘z tarjima har doim ham mazmuniy ekvivalentlikni ta’minlamasligiga e’tibor qaratish zarur. Shuningdek, topshiriqlarni kasbiy hujjatlar bilan bog‘lash orqali talaba qaysi ma’lumotni qisqa hisobotda, qaysi dalilni muzokarada batafsil bayon qilish kerakligini o‘rganadi.

Differensiallashtirish tamoyili talabalarning til bilish darajasi va iqtisodiy tayyorgarligidagi tafovutlarni hisobga olishni talab etadi. Boshlang‘ich bosqichda tayanch iboralar va vizual ma’lumotlar berilishi, yuqori bosqichda esa qarama-qarshi prognozlarni qiyoslash va qarorni asoslash vazifalari qo‘yilishi mumkin. Bunda topshiriq murakkabligi oshsa ham, terminologik aniqlik va kasbiy mazmun bir xil baholash mezonlari bilan nazorat qilinadi.

Didaktik tamoyillar bir-biridan ajratilgan usullar emas, balki umumiy o‘quv maqsadiga xizmat qiluvchi yaxlit tizimdir. Ilmiylik noto‘g‘ri mazmunni cheklaydi, izchillik tushunchalar aloqasini yaratadi, muloqotga yo‘naltirilgan faoliyat esa bilimning amaliy qiymatini namoyon qiladi. Biggs va Tang [5] asoslagan konstruktiv muvofiqlik g‘oyasiga ko‘ra, kutilayotgan natija, topshiriq va baholash o‘zaro uyg‘un bo‘lishi kerak.

Shu sababli talabadan iqtisodiy ko‘rsatkichni sharhlash talab etilsa, yakuniy nazorat faqat terminning tarjimasini so‘rash bilan cheklanmasligi lozim. Baholashda tushuncha aniqligi, dalilning mantiqiyligi, nutqning izchilligi va auditoriya savollariga javob qaytarish sifati e’tiborga olinishi mumkin. O‘zaro fikr-mulohaza va refleksiya esa terminologik xatolarning sababini anglashga xizmat qiladi. Ushbu yondashuvning amaliy ta’siri dars davomiyligi, o‘quv materiali va talabalar tayyorgarligiga qarab farqlanishi mumkin.

Iqtisodiy terminlardan foydalanish kompetensiyasi terminni eslab qolishdan kengroq bo‘lib, tushunchani anglash, kasbiy vaziyatda to‘g‘ri tanlash va asosli muloqotda qo‘llashni qamrab oladi. Nazariy tahlil ilmiylik, tizimlilik, kontekstual o‘qitish, kasbiy yo‘naltirilganlik, kommunikativ faollik, differensiallashtirish va refleksiv baholashning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatdi. Mazkur tamoyillarga tayangan mashg‘ulotlar terminologik bilimni kasbiy nutq bilan bog‘lashga xizmat qilishi mumkin. Keyingi tadqiqotlarda ushbu modelning samaradorligini mezonli kuzatuv, nutqiy topshiriqlar hamda taqqoslama baholash yordamida tekshirish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Cabré M. T. Terminology: Theory, Methods and Applications. — Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1999. — XII, 248 p. — DOI: 10.1075/tlrp.1.

2. Nation I. S. P. Learning Vocabulary in Another Language. — 2nd ed. — Cambridge : Cambridge University Press, 2013. — DOI: 10.1017/CBO9781139858656.

3. Canale M., Swain M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing // Applied Linguistics. — 1980. — Vol. 1, № 1. — P. 1–47. — DOI: 10.1093/applin/I.1.1.

4. Basturkmen H. Developing Courses in English for Specific Purposes. — London : Palgrave Macmillan, 2010. — 157 p. — DOI: 10.1057/9780230290518.

5. Biggs J., Tang C. Teaching for Quality Learning at University: What the Student Does. — 4th ed. — Maidenhead : Open University Press, 2011. — 389 p. — ISBN 978-0-335-24275-7.